

## UVOD U TEMATSKI BLOK O TJELESNOSTI

Rasprave o temi tjelesnosti mogu se kretati u različitim smjerovima. To može biti rasprava o vlastitom tijelu, zatim rasprava orijentirana na Drugog, na prostor i predmete, to može biti rasprava o taktilnosti (haptika) ili vizualizaciji tijela. Tjelesnost se, nadalje, može promatrati u teorijskom rasponu od forme tijela, njegovih pokreta i poze pa sve do smještenosti/“izmještenosti” tijela u prostoru/iz prostora te načina njegova ponašanja i discipliniranja ovisno o socijalnim normama i zabranama. Tijelo je središte predmetnosti, ali nije objekt, kako tvrdi Merleau-Ponty u knjizi *Fenomenologija percepcije*, jer je “njegovo jedinstvo uvijek implicitno i konfuzno” (1990: 237). Tijelo je uvijek izvan drugih, a unutar sebe, odnosno njegova je priroda dvojako određena jer istodobno pripada čovjeku (moje tijelo) i vanjskome svijetu (Podoroga, *Fenomenologija tijela*, 1995). U filozofskim ćemo raspravama gotovo neizostavno naići na dualizam uma i tijela, na takozvani supstancijalni ili kartezijanski dualizam koji je uvelike obilježio promišljanja o tjelesnosti u zapadnoj filozofiji. Tek od 19. stoljeća promatranje tijela oslobađa se toga dualizma i ono se prestaje proučavati samo kao ljuska ili kalup duše. Kako je definirano u Anićevu *Rječniku hrvatskoga jezika* (2000), tjelesnost je “svojstvo onoga što je tjelesno; tjelesna, fizička pojava; utjelovljenje”, što, čini se, podrazumijeva i samostalnost tijela (fiziologija, fragmentarnost) i dualitet duše i tijela. Ona pretpostavlja sve aspekte ljudske tjelesne egzistencije, oblikujući zajednički prostor za prirodne, psihološke i sociokulturne manifestacije čovjeka, zbog čega se shvaća kao neka vrsta tijela u razvoju ili produhovljena tijela. Tjelesnost na neki način izražava široku biološku, kulturnu i individualnopsihološku dimenziju čovjekova postojanja.

U 19. je stoljeću došlo do još jednoga bitnog pomaka u proučavanju čovjekova tijela, kada je Charles Darwin u svojoj znamenitoj knjizi o iskazivanju emocija u čovjeka i životinja (*The Expression of the Emotions in Man and Animals*, 1872) upozorio na podudarnost u njihovu ponašanju. Jedno od krucijalnih pitanja koja je postavio u svojoj knjizi bilo je: jesu li čovjekovi pokreti samo biološki uvjetovani? Premda se Darwin u svome istraživanju fokusirao ponajprije na pokrete tijela, posebice na facijalne izraze u čovjeka

i životinje, njegova zapažanja o povezanosti biološkoga aspekta i socijalne uvjetovanosti čine se neobično važnima. Ako je toliko važan pokret, položaj, pa i samo postojanje tijela u prostoru te njegova interakcija s drugima, možemo samo zamisliti što tijelo i jezik tijela znače u umjetničkom tekstu.

Tjelesnost se u umjetnosti prezentira kao specifičan kodirani jezik koji se razlikuje od jezika tijela u svakodnevicu. U umjetnosti (književnost, vizualne i izvedbene umjetnosti) tijelo postaje nešto drugačije od onoga što je izvan nje. Tijelo je i subjekt i objekt, tijelo postaje novo tijelo, metamorfozom prelazi u drukčije tijelo, postaje kiborg (tijelo s dodatkom mehaničkih dijelova), mejerhol'dovski biomehanično, robotsko, androidno, postaje groteskno i bahtinovski karnevaleskno, izobličeno, ili posve nestaje, rastaće se. Umjetnost na vrlo maštovit način oblikuje tijelo jer je ono njezina tema i inspiracija. Tijelo pritom nije samo ljudsko, pa u umjetničkom oblikovanju tijela govorimo o različitim tjelesnim pojavnostima kao što su tijelo stroja, tijelo grada, tijelo vlasti/političko tijelo, sve do tijela teksta.

Tema tjelesnosti, toliko česta u filozofiji 20. stoljeća (vidi: *Filozofija i tjelesnost*, simpozij u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva, 2014), nije ništa manje prisutna i u drugim humanističkim znanostima. Književnost, likovna/konceptualna umjetnost, plesna umjetnost, suvremeni mediji, film i kazalište razvijaju u okvirima svojih poetika nove poglede na tjelesne aspekte koji onda uvjetuju razvoj novoga teorijskog jezika tjelesnosti. One u punoj mjeri problematiziraju, prikazuju, opisuju, vizualiziraju različite tjelesne prezentacije i transformacije, propituju modno tijelo, odjeveno/razodjeveno tijelo, virtualno i tehnologijsko tijelo, odnos duhovnoga i fizičkoga, organskoga i neorganskoga, zdravoga i bolesnoga, istražuju odnos tijela i prostorno-vremenskih kategorija, tjelesnu plastiku i pokret, kloniranje i ukrašavanje/nagrđivanje tijela te mnoge druge aspekte i binarne opozicije.

Obrada te teme imala je svoju institucionalnu potporu u okviru projekta *Tjelesnost u književnosti i kulturi* pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta (od 2008. do 2013), a u okviru kojega je krug zagrebačkih rusista s kolegama iz inozemstva obradio teme poput hrane (*Hrana. Od gladi do prejedanja*, 2010), transfera (*Transfer*, 2012) ili različitih oblika kretanja (*Nomadizam*, 2014). Međutim, interes za tu temu nije oslabio ni nakon formalnog završetka projekta.

Godine 2014, u tradiciji nekadašnjih *Pojmovnika ruske avangarde* (ur. Flaker, Ugrešić), a zatim *Zagrebačkih pojmovnika kulture 20. stoljeća* te spomenutoga projekta o tjelesnosti, održana je konferencija *Aspekti tjelesnosti u suvremenoj kulturi* (Lovran, svibanj 2014), s namjerom da se ta tema obradi iz kuta slavistike, s obzirom na to da su na konferenciji, osim hrvatskih,

sudjelovali slavisti (rusisti) iz Europe i SAD-a. Temeljeći svoja znanja na ruskoj, u prvom redu bahtinovskoj, ali i europskoj tradiciji u proučavanju tjelesnih fenomena, autori su se oslanjali i na neke važnije analize objavljene u Rusiji početkom 21. stoljeća. Riječ je o zbornicima *Reprezentacije tjelesnosti* (ur. Zvereva, 2003), *Tijelo u ruskoj kulturi* (ur. Kabakova i Kont, 2005) te *Tjelesni kod u slavenskim kulturama* (ur. Zlydneva, 2005). Te zbornike treba spomenuti jer su otvorili važna pitanja u ruskoj znanosti koja je tradicionalno tijelu poklanjala znatno manje pozornosti nego "ruskoj duši".

Zbornik *Tijelo u tekstu. Aspekti tjelesnosti u suvremenoj kulturi* priprema se za tisak i izaći će 2016. u izdavačkoj kući Disput. U ovome tematskom bloku časopisa *Umjetnost riječi* imamo priliku čitati izbor iz budućega zbornika. Izabrana četiri priloga bliska su, a opet različita i po temi i po načinu njezine obrade. Želim odmah napomenuti da su autori svoje tekstove pisali na ruskom jeziku za rusističku znanstvenu publiku, a zatim su ti radovi prevedeni na hrvatski ne bi li se približili i domaćoj publici. To je razlog zašto se u prilogima citira uglavnom rusistička sekundarna literatura i zašto se primjeri crpe iz ruske književne tradicije (ruski avangardni pisci i skupine, futuristički manifesti, proza Vladimira Nabokova i Ljudmile Ulicke).

Tematski blok otvara tekst *Ideja tijela* zagrebačkoga rusista i teoretičara književnosti Josipa Užarevića. Autor polazi od vrlo širokih zapažanja o tijelu, podrazumijevajući pod njim "trodimenzionalan materijalan, u sebe zatvoren (diskretan) oblik koji supostoji s okolnim prostorom". Bez obzira na različite tjelesne pojavnosti Užarević se najviše zadržao na biološkom i religijskom poimanju tijela. Kao slikovit primjer spoja tih dviju kategorija poimanja tijela Užareviću je poslužio roman *Slučaj Kukockoga* suvremene ruske spisateljice Ljudmile Ulicke. U tom se romanu vrlo precizno opisuje nastanak ljudskoga embrija, odnosno početak razvoja ljudskoga tijela. Užarević ne zaboravlja spomenuti da je Ljudmila Ulickaja po profesiji biologinja i da je dio svojega radnog vijeka, i to onoga koji je prethodio spisateljskom radu, provela u laboratorijima, zbog čega je njezin "medicinski" metajezik u fikcionalnim tekstovima vrlo precizan, posebice kada je riječ o opisima ljudskoga organizma (bolest, stradanje tijela, smrt i sl.). Ono što se u analiziranom romanu čini posebno znakovitim jest tzv. treće stanje kao specifičan "dar" glavne junakinje Elene, kojim se najbolje može odrediti "ideja tijela" pročitana u skladu s kršćanskom tradicijom.

Hans Günther, njemački rusist, profesor emeritus sa Sveučilišta u Bielefeldu, predstavio se tekstom *Mehanizacija čovjeka i oduhovljenje stroja u talijanskome futurizmu i ruskoj proleterskoj književnosti*. Günther je slavističkoj javnosti poznat kao autor knjiga o ruskoj sovjetskoj književnosti, a posebno

ističem njegov interes za poetiku Andreja Platonova, socijalistički realizam i avangardu. Ovaj je rad dio istraživanja o povezanosti talijanskoga futurizma i ruske sovjetske proletherske književnosti, s naglaskom na sjedinjenju čovjeka i stroja, jer animizam i elektrika, prevladavanjem granice između živoga i mrtvoga, u oba pravca spomenutih dviju nacionalnih književnosti imaju važnu ulogu. Autor naglašava da je za Marinettija stroj utjelovljenje agresivne snage, brzine i uzbudljivih osjećaja, što se onda proširuje na talijanske futuriste općenito, dok je u proletherskoj književnosti sovjetske Rusije, u kojoj su u to vrijeme mehanizacija čovjeka i oduhovljenje stroja također bile rasprostranjene pojave, ipak riječ o potpuno drukčijoj situaciji. U sovjetskoj se Rusiji čovjek-stroj shvaćao u kolektivističkome i utopijskome ključu. Günther navodi, pozivajući se na Susan Buck-Morss, da je razlog tomu što je "sovjetskom proletarijatu industrijalizacija još uvijek bila svijet mašte, dok je u kapitalističkim zemljama bila katastrofalna realnost njihova života". Autor na brojnim primjerima proletherske književnosti (primjerice Gastev, Gerasimov, Platonov i dr.) pokazuje da su u to vrijeme glavne metafore bile stroj/tvornica i željezo/čelik. Jedan je od važnih autorovih zaključaka isticanje razlike između talijanskoga futurizma i ruske proletherske književnosti, jer "dok u talijanskom futurizmu povezanost čovjeka s tehnikom služi povećanju njegovih individualnih vitalnih potencijala, dijalog sa strojem u proletherskih pisaca odvija se u okvirima kolektivnoga projekta stvaranja novoga industrijskog svijeta".

Treći prilog u ovome bloku potpisuje Natalija Vital'evna Zlydneva s Instituta za slavistiku Ruske akademije znanosti. Ruska znanstvenica, povjesničarka umjetnosti, kulturologinja i teoretičarka književnosti pročelnica je Odjela za povijest kulture slavenskih naroda na spomenutom institutu. Njezini znanstveni interesi kreću se u smjeru semiotike i strukture umjetničkoga teksta, problema vizualizacije i mitopoetike te umjetnosti i kulture Južnih Slavena. U svom radu *Tijelo/organizam u umjetnosti 1920-ih godina* govori o vizualnoj reprezentaciji tijela te modifikaciji tijela i organizma, koncentrirajući se na rad skupine "Elektroorganizam". I u njezinu prilogu, kao i u prilogu Hansa Günthera, riječ je o povezanosti organskoga i mehaničkoga, pa autorica podsjeća na to da je "spajanje tjelesnog s mehanizmom doseglo svoju kulminaciju u futurizmu". Skupina "Elektroorganizam" nastala je 1922. kada je umjetnik i njezin inspirator Kliment Red'ko napisao manifest *Deklaracija elektroorganizma*, ključne riječi kojega postaju: energija, materija, svjetlost i elektrika. Uz povezanost tijela s mehaničkim dijelovima, valja obratiti pozornost i na činjenicu da je sam naziv "elektroorganizam" spoj dviju riječi: "organizam" i "električni", pa naziv skupine treba promatrati

u kontekstu avangardnoga *novojaza* koji tendira tvorbi novih leksema, pri čemu se težište pozornosti premješta s ljudskoga na umjetni, tj. električni organizam, jer upravo je elektrika logotip epohe u kojoj je skupina stvorena.

Posljednji prilog u ovome tematskom bloku o tjelesnosti nosi naslov *Dva lica raja – pornografija u teoriji, pornografija kod Nabokova*. Autorica teksta je Zsuzsa Hetényi, profesorica na Sveučilištu u Budimpešti, koja se u svome znanstvenom radu bavi ruskom emigrantskom književnošću te rusko-židovskim književnim odnosima. Riječ je o znanstvenici koju ćemo najbolje predstaviti ako kažemo da je sustavna proučavateljica Nabokovljeva stvaralaštva, što potvrđuje i njezina nedavno objavljena knjiga *Putovima Nabokovljevih romana (Nabokov regényösvényein, Budimpešta, 2015)*. Na primjeru romana *Lolita* Hetényi u radu koji čitamo u ovome tematskom bloku analizira pornografsku razinu teksta, polazeći od pretpostavke da je pornografiju slabo ili gotovo nemoguće definirati i da njezino definiranje izlazi iz estetičkih okvira. Upravo se pitanje granice između umjetnosti i pornografije postavljalo prilikom prvoga objavljivanja spomenutoga Nabokovljeva romana. Roman, koji je u svoje vrijeme izazvao veliku buru, pa čak i sudski proces, autorica tumači kao ne-pornografski upravo zbog njegove mnogostruke kodiranosti koja je "usmjerena na rušenje, eliminaciju pornografskih stereotipa". Zbog mitologizacije i simbolizacije erotskih motiva te demonizacije figure Lolite taj roman nipošto ne možemo čitati kao pornografsko štivo. Ono na što autorica u svome članku upozorava jest povezanost tema erotike i smrti. Njezina je teza da Nabokov na svim razinama romana eliminira pornografičnost priče o "nimfeti" time što tjelesnu ljubav prikazuje u njezinu zajedništvu sa smrću. U romanu su suptilno opisane granične situacije života i smrti, a Hetényi navodi niz primjera iz romana za sučeljavanje i zbližavanje tih dviju kategorija. Dvolikost erotike i smrti nesumnjivo bi se mogla povezati s arhetipskom vezom erosa i tanatosa, ali Nabokovljevo se poimanje erosa i smrti, kako tvrdi Hetényi, razlikuje od Freudove teorije o sukobljenosti dvaju nagona.

Četiri priloga iz ovoga tematskog bloka oslikavaju samo manji dio onoga čime se zagrebačka rusistika bavila u istraživanju aspekata tjelesnosti i o čemu priprema opsežniji zbornik. Ta četiri tematski različita priloga, jednako tako različitih autora iz četiriju europskih slavističkih centara, pokazuju neke mogućnosti čitanja tijela i tjelesnosti, počevši od ideje tijela kao biološke i teološke danosti preko mehanizacije tijela u avangardnoj umjetnosti do čitanja tijela u erotskom i pseudopornografskom kodu.

Uz znanstvene priloge tematskom bloku pribrajamo i tri prikaza povezana s istom temom. Riječ je o prikazu *Rečnika tela (Le dictionnaire du*

*corps*) koji su uredili Bernard Andrieu i Gilles Boëtsch, u prijevodu Olgice Stefanović. Rječnik je 2010. izašao u beogradskoj izdavačkoj kući Službeni glasnik i dosad nije imao značajnijega odjeka, zbog čega nam se činilo da je dobro našu publiku upoznati s njime, barem u okvirima ovoga tematskog bloka. Predstavila ga je Iva Rogulja Praštalo, koja je naglasila važnost rječničkih pothvata poput ovoga, u kojemu se natuknice o tijelu mogu svesti na nekoliko tematskih cjelina: autonomija tijela, bolest i starenje tijela, tijelo u kulturi i fertilitet.

Prikaz *Tezaurusnog portreta čovječjega tijela* Anje Nikolić-Hoyt (2014) uvodi nas u temu tjelesnosti s aspekta leksikografije. Prikaz je napisala Anera Ryznar, detaljno pročitavši tematski rječnik (tezaursus) koji leksikografski portretira ljudsko tijelo. Rječnik obuhvaća sve koncepte-riječi koje se na određen način odnose na čovjeka i njegovo tijelo, izgled, funkcionalnost te na posebne sposobnosti i osobine.

6 Knjiga Urše Zabukovec *Neverbalni Dostoevskij*, čiji se prikaz također nalazi u ovome bloku, trebala bi potaknuti proučavatelje Dostoevskoga na spoznaju da čitanje ruskoga pisca ne mora teći samo u smjeru društvenih ili etičkih uvjetovanosti. Zabukovec čita Dostoevskoga polazeći od teopoetike, ali tako što svraća pozornost čitatelja na fizičke, tjelesne aspekte različitih junaka u sedam romana, na njihov odnos prema drugome i prema prostoru u kojemu se nalaze te prema predmetnome svijetu. Od tjelesnih aspekata najveća je pozornost pri analizi tih romana posvećena neverbalnoj komunikaciji i tzv. romanesknim ikonama.

Na kraju ovoga kratkog uvoda želim izraziti svoju zahvalnost glavnom uredniku Davoru Dukiću i cijelom uredništvu *Umjetnosti riječi* što mi je pružilo priliku da u ovakvome uglednome hrvatskome znanstvenom časopisu predstavim jednu malu tematsku cjelinu o tjelesnosti. Zahvaljujem i autoricama i autorima priloga, autoricama prikaza knjiga, prevoditeljicama i recenzentima koji su sudjelovali u oblikovanju ovoga tematskog bloka.

Jasmina Vojvodić